

Το μάθημα των Θρησκευτικών:  
Ταυτότητα και προοπτικές  
του Κωνσταντίνου Δελικωσταντή  
καθηγητή Θεολογικής Σχολής ΕΚΠΑ  
Εισήγηση στην ΗΜΕΡΙΔΑ που διοργάνωσε το ΕΚΠΑ στις 05.11.2008  
με θέμα: «Το μάθημα των Θρησκευτικών στην Εκπαίδευση»

### **Εισαγωγή**

Μετά τον αιώνα των ατελείωτων πειραματισμών στον χώρο της αγωγής, των μεταρρυθμίσεων και των αντιμεταρρυθμίσεων στην εκπαίδευση, του κυκεώνα των παιδαγωγικών ερευνών και θεωριών, των αναρίθμητων παιδαγωγικών δημοσιευμάτων και εν μέσω πρωτοφανών κλυδωνισμών στον ζωτικό αυτόν για την κοινωνία χώρο, φαίνεται ότι το σχολείο επιβιώνει ως ένα σημαντικό κομμάτι της ζωής και της μοίρας των παιδιών μας, ως χώρος διάσωσης της παιδικής ηλικίας, φαίνεται ότι αναγνωρίζεται ακόμη η παιδαγωγική αποστολή του. Το σχολείο αντιστέκεται και σήμερα στη μετατροπή του σε εκπαιδευτήριο, σε χώρο μετάδοσης πληροφοριών και απλώς χρηστικής γνώσης. Και στις σύγχρονες ανοικτές και πλουραλιστικές κοινωνίες μας, μέσα στη διογκούμενη σύγχυση των αξιών και την κρίση της ελευθερίας, δεν είναι δυνατόν να αμφισβητηθεί η καταλυτική και αναγκαία συμβολή της σχολικής αγωγής στον αξιολογικό προσανατολισμό της νέας γενιάς. Ίσως ποτέ η αγωγή αξιών και η παιδεία ελευθερίας να μην αποτελούσαν τέτοια ζωτική ανάγκη όσο σήμερα.

Σε αυτό το σύγχρονο παιδευτικό τοπίο καλείται και το μάθημα των Θρησκευτικών να επιτελέσει το δύσκολο, αλλά καθοριστικής σημασίας έργο του, σε μια εποχή όπου η θρησκεία φαίνεται να αναβιώνει ως δύναμη ζωής και να προβάλλονται οι αναντικατάστατες, -ανθρωπολογικά, πνευματικά, πολιτισμικά, κοινωνικά-, λειτουργίες της.

Αναμφίβολα η σχολική θρησκευτική αγωγή συμβάλλει στους γενικότερους ανθρωπιστικούς στόχους της εκπαίδευσης και ενισχύει τον παιδαγωγικό προσανατολισμό του σχολείου. «Όποιος συζητά για το μάθημα των Θρησκευτικών, αυτός αναφέρεται στην παιδαγωγική αποστολή του σχολείου»<sup>1</sup> γράφει η Annette Schavan. Ο Wolfgang Huber συμπληρώνει επιγραμματικά: «Ήλθε η ώρα να κατανοήσουμε, ότι για το σχολείο η Ηθική είναι τόσο σημαντική όσο και τα Αγγλικά, ότι η καλλιέργεια της πολιτιστικής μνήμης είναι ισάξια της Πληροφορικής, ότι τα Θρησκευτικά είναι τόσο σπουδαία όσο και τα Μαθηματικά»<sup>2</sup>. Η αγωγή ή η παιδεία εμφανίζονται εδώ ως εξίσου σημαντικές όσο και η μετάδοση πληροφοριών, και ο αξιολογικός προσανατολισμός ως εξίσου αναγκαίος, όπως και η απόκτηση δεξιοτήτων.

Αν ισχύει αυτό, αν η σχολική θρησκευτική αγωγή είναι φορέας πνεύματος παιδείας μέσα στην εκπαίδευση, τότε είναι προφανές ότι απειλείται άμεσα η ανθρωπιστική διάσταση του σχολείου, όταν συρρικνώνεται ή υποβαθμίζεται το μάθημα των Θρησκευτικών. Χωρίς ίχνος κατανόησης για την αλήθεια αυτή, κάποιοι παιδαγωγοί και διανοούμενοι εξακολουθούν να θεωρούν το μάθημα αυτό πεδίο ιδεολογικού διαποτισμού και ασυμβίβαστο με τους στόχους του σύγχρονου σχολείου.

### **1. Ελληνικό καλοκαίρι**

Είναι γεγονός ότι το θέμα της σχολικής θρησκευτικής αγωγής βρίσκεται στη χώρα μας μονίμως στην επικαιρότητα. Κάποια δημοσιεύματα με ιδεολογική σφραγίδα, κάποιο σκάνδαλο στην Εκκλησία ή ένα τυχαίο συμβάν, ξεσπάσματα φονταμενταλισμού και θρησκευτικού φανατισμού όπου γης, δικαστικές αποφάσεις κ.λπ. προκαλούν κατά κανόνα σχόλια και αντιδράσεις κατά του μαθήματος των Θρησκευτικών. Το καλοκαίρι που πέρασε, η αφορμή για να θυμηθούμε το μάθημα

προήλθε άμεσα από το ΥΠ.Ε.Π.Θ., το οποίο μας αιφνιδίασε με τις αποπροσανατολιστικές του εγκυκλίους για τη δυνατότητα απαλλαγής για όλους τους μαθητές από το θρησκευτικό μάθημα χωρίς υποχρέωση αιτιολόγησης. Η πρώτη εντύπωση ήταν ότι άνοιγε εδώ ο ασκός του Αιόλου, ότι όχι μόνον δεν λυνόταν κανένα ουσιαστικό πρόβλημα, αλλά προστίθεντο νέα προβλήματα στα ήδη υπάρχοντα.

Το μάθημα από υποχρεωτικό φαίνεται ότι μετατρέποταν σε προαιρετικό, και, ενώ μάλλον κρινόταν ως ομολογιακό – ορθόδοξο, είχαν και οι ορθόδοξοι μαθητές το δικαίωμα απαλλαγής από τη παρακολούθησή του, χωρίς υποχρέωση αλλά και δυνατότητα να διδαχθούν εναλλακτικό μάθημα. Οι θεολόγοι καθηγητές πάγωσαν, μεσούντος του θέρους, αφού θιγόταν άμεσα η σχολική υπόστασή τους και το διδακτικό τους έργο. Οι καλοκαιρινές εγκυκλίαι του ΥΠ.Ε.Π.Θ. προκάλεσαν αναστάτωση, δημιούργησαν ένα κλίμα φορτισμένο και πολεμικό, το οποίο, ως γνωστόν, δεν ευνοεί τον νηφάλιο και σοβαρό διάλογο.

Την προχειρότητα του ΥΠ.Ε.Π.Θ. μιμήθηκαν και διάφοροι αρθρογραφούντες στον τύπο, μέχρι και καθηγητές Πανεπιστημίου, για τους οποίους το μάθημα των Θρησκευτικών δεν είναι –δεν μπορεί προφανέστατα να είναι– τίποτε άλλο παρά οι αναμνήσεις τους γι' αυτό από τα παιδικά και νεανικά τους χρόνια σε κάποιο σχολείο, σε κάποια γωνιά της Ελλάδος!

Ο καθηγητής Γιώργης Γιατρομανωλάκης<sup>3</sup>, από τη γειτονική Φιλοσοφική Σχολή, έκανε λόγο για το μάθημα των Θρησκευτικών ως «ένα μάθημα πλήρως απαξιωμένο, για ευσεβείς και μη», ως μάθημα που διαθέτει έντονο δογματικό και κατηχητικό χαρακτήρα και σημείωνε ειρωνικά ότι «το μάθημα των Θρησκευτικών δεν είναι πια και το μέγα πρόβλημα της παιδείας και της Εκπαίδευσής μας». Και καταλήγει με την εξής δήλωση: «Τα Θρησκευτικά έχουν εκ των πραγμάτων καταργηθεί. Αλλά εμείς δεν το βλέπουμε. Τουναντίον επιμένουμε». Για να μας πείσει ότι το μάθημα των Θρησκευτικών είναι τελείως άχρηστο, ο κ. Γιατρομανωλάκης δεν παρέλειψε να μνημονεύσει και τη «μακαρίτισσα τη γιαγιά του, που (αν και) δεν πήγε ούτε καν δημοτικό, και βαθιά πίστη διέθετε και, το κυριότερο, ήταν πολύ καλός άνθρωπος».

Ο καθηγητής Χρήστος Γιανναράς<sup>4</sup>, με τη σειρά του, διατύπωσε την άποψη ότι αν «οι αξιωματούχοι του κλήρου στην Ελλάδα διασώζουν εκκλησιαστική συνείδηση, θα έπρεπε να απαιτήσουν από τη πολιτεία την κατάργηση του μαθήματος των Θρησκευτικών στα σχολεία», αφού με αυτό η Εκκλησία της Ελλάδος «εκχώρησε ζωτικό της λειτουργήμα, την κατήχηση των παιδιών και των εφήβων, σε έμμισθους υπαλλήλους του κράτους, εκπαιδευμένους σε κρατικές 'θεολογικές' Σχολές».

Και τι αντιπροτείνει ο καθηγητής; «Στη θέση του μαθήματος των Θρησκευτικών το υπουργείο Παιδείας θα μπορούσε να θεσμοθετήσει μάθημα ικανό να πληροφορήσει τον μαθητή και να τον εξοικειώσει με τα κίνητρα των αναζητήσεων που συγκρότησαν την παράδοση πολιτισμού των Ελλήνων. Η λογική ενός τέτοιου μαθήματος υποχρεωτικού για όλους τους μαθητές (άσχετα με διαφορές θρησκευτικές, φυλετικές, ιδεολογικές) θα μπορούσε να συνοψιστεί στην ακόλουθη πρόταση: Κάθε παιδί που τελειώνει την εγκύκλια εκπαίδευση σε ελληνικό σχολείο, οφείλει να γνωρίζει ποια μεταφυσική γέννησε τον Παρθενώνα, το άγαλμα, την τραγωδία και ποια μεταφυσική γέννησε την Αγια-Σοφιά, τη βυζαντινή Εικόνα, τη βυζαντινή λειτουργία. Σπουδάζοντας στο σχολείο ποια 'γιγαντομαχία περί της ουσίας' οδήγησε σε αυτές τις κορυφαίες εκφάνσεις πολιτισμού των Ελλήνων, δεν σημαίνει και ότι υποχρεώνεται το παιδί να ασπαστεί συγκεκριμένη μεταφυσική πρόταση». Ωραία όλα αυτά, αλλά ο κ. Γιανναράς λησμονεί ότι το μάθημα των Θρησκευτικών και τα σχολικά εγχειρίδια (βιβλίο μαθητή, βιβλίο δασκάλου) έχουν αλλάξει σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες και ότι ο μαθητής δεν μένει απληροφόρητος για τα θέματα, τα οποία ο κ. καθηγητής

θεωρεί σημαντικά, ότι τέλος πάντων, το μάθημα των Θρησκευτικών δεν είναι κατήχηση και δεν υποκαθιστά το κατηχητικό έργο της Εκκλησίας.

Βέβαια, στις εγκυκλίους του ΥΠ.Ε.Π.Θ. οι Θεολογικές Σχολές αντέδρασαν νηφάλια με γενικές συνελεύσεις και επιστολές προς αυτό, και ακόμη πιο ήπια απάντησε η επίσημη Εκκλησία. Οι ιθύνοντες της σχολικής θρησκευτικής αγωγής του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου έστειλαν περιεκτικό και τεκμηριωμένο υπόμνημα προς τον Υπουργό Παιδείας. Στα κείμενα αυτά παρουσιάζεται με υπευθυνότητα η σύγχρονη ταυτότητα και η προσφορά του μαθήματος των Θρησκευτικών, χωρίς να αποσιωπώνται τα προβλήματα, και εκφράζεται η προθυμία για συνεργασία με το Υπουργείο για όλα τα ανακύπτοντα θέματα σχετικά με το μάθημα.

## **2.Η ταυτότητα και το μέλλον του μαθήματος**

Αναμφισβήτητα, τις τελευταίες δεκαετίες το μάθημα των Θρησκευτικών άλλαξε πρόσωπο. Έχει αποβάλει σημαντικά τον κατηχητικό του χαρακτήρα, δεν είναι μονοφωνικό ή στενά ομολογιακό, δεν είναι χώρος μύησης σε μια κλειστή θρησκευτική παράδοση. Είναι μάθημα παιδαγωγικό, γνωσιακό, μάθημα που αποβλέπει στον θρησκευτικό εγγραμματισμό των μαθητών, αγωγή ανοικτοσύνης προς το διαφορετικό, μια έστω σύντομη περιήγηση στο πολύχρωμο παγκόσμιο θρησκευτικό τοπίο. Σαφέστατα το μάθημα των Θρησκευτικών δεν είναι ένα νεκρό, απολιθωμένο κομμάτι της σχολικής πραγματικότητας. Διαβάζουμε: «Από το 1985, το μάθημα των Θρησκευτικών είχε μια ενδιαφέρουσα αλλά άγνωστη όπως φαίνεται στους περισσότερους πορεία. Κινούμενο, δηλαδή, στα όρια ενός κανονικού σχολικού μαθήματος, αναμόρφωσε τους σκοπούς του, σύμφωνα με τις συνταγματικές προβλέψεις. Στοχεύοντας στην ενημέρωση των μαθητών γύρω από την υφή του θρησκευτικού φαινομένου, τη γνωριμία τους με τον χριστιανισμό, την κριτική και ελεύθερη τοποθέτησή τους, την αξιοποίηση των θρησκευτικών γνώσεων για την προσωπική τους καλλιέργεια, την ευαισθητοποίησή τους απέναντι στον σύγχρονο προβληματισμό, την κατανόηση του οικουμενικού μηνύματος του χριστιανισμού κ.ά., το μάθημα απέκτησε σαφή παιδαγωγικό προσανατολισμό και άρχισε να απομακρύνεται με σταθερά βήματα από τον κατηχητισμό και τις αποκλειστικότητες του παρελθόντος. Όλοι αυτοί οι στόχοι βέβαια υπηρετήθηκαν από τις αλλαγές των Αναλυτικών Προγραμμάτων και των σχολικών βιβλίων»<sup>5</sup>.

Το μάθημα των Θρησκευτικών σήμερα όταν οργανώνεται και διδάσκεται σωστά μπορεί να προσφέρει πολλά. Αναφέρουμε ενδεικτικά ότι:

- Καθιστά δυνατή την πρόσβαση στο πανανθρώπινο φαινόμενο θρησκεία και μια κριτική αξιολόγησή του.
- Μαθαίνει τα παιδιά να μην ταυτίζουν τη θρησκεία με συντηρητισμό και σκοταδισμό και να ανακαλύπτουν τις επαναστατικές δυνάμεις που αυτή περικλείει.
- Βοηθά τα παιδιά να αντιμετωπίζουν τα σύγχρονα παραθρησκευτικά φαινόμενα, να διακρίνουν τη γνήσια πίστη από το θρησκευτικό φανατισμό, η απόρριψη του οποίου είναι κεντρικό στοιχείο της ώριμης και κριτικής θρησκευτικότητας.
- Προωθεί, με την παρουσίαση της ποικιλίας των θρησκειών και την προβολή του σεβασμού της ιδιαιτερότητας και του «διαφορετικού», την ανάπτυξη του πνεύματος της διαπολιτισμικότητας.
- Ευαισθητοποιεί τους νέους για τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα, την κοινωνική αδικία, την οικολογική κρίση, τον πόλεμο, για τη θρησκευτική διάσταση των μεγάλων αυτών προβλημάτων.
- Καλλιεργεί το πνεύμα της ειρήνης μεταξύ των θρησκειών και τονίζει τη συμβολή τους στη θεμελίωση του «παγκόσμιου ήθους», του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της προάσπισης των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

- Βοηθά τα παιδιά να αναπτύξουν αισθητήριο για τα ουσιώδη της ζωής, για την ομορφιά, το μυστήριο, για τη διάσταση του βάθους.
- Προάγει την κριτική σκέψη και τη φιλοσοφική διάθεση, γιατί φέρνει τους νέους αντιμέτωπους με τα πιο κρίσιμα ερωτήματα της ανθρώπινης ύπαρξης.
- Μαθαίνει τα παιδιά να μην υποκύπτουν στους αλλοτριωτικούς μηχανισμούς της σύγχρονης κοινωνίας.
- Δίνει απαντήσεις στα μεγάλα υπαρξιακά προβλήματα και στις βαθιές αναζητήσεις μέσα από το χριστιανισμό, συμβάλλοντας έτσι στην καλλιέργεια του ήθους της ελευθερίας.
- Αναδεικνύει τη θεμελιώδη αξία και τον ανθρωπιστικό πυρήνα της ορθόδοξης παράδοσης: τον πολιτισμό του προσώπου, την προτεραιότητα της σχέσης απέναντι στην ευδαιμονιστική αυτοπραγμάτωση, του κοινοτισμού απέναντι στον ακοινωνήτο δικαιωματισμό. Το μάθημα των Θρησκευτικών είναι μάθημα σχεσιακού πολιτισμού, αγωγή αξιών έναντι του πολιτισμού του έχειν, του ατομοκεντρισμού και του ευδαιμονισμού.
- Προβάλλει τον ρόλο της θρησκείας ευρύτερα για τη διαμόρφωση του πολιτισμού και ειδικότερα τη σημασία της Ορθοδοξίας για τον ελληνικό πολιτισμό, αλλά και για τον ευρωπαϊκό και τον «πολιτισμό της ανθρωπότητας»
- Βοηθά το μαθητή να ανακαλύψει και να αγαπήσει την πολιτιστική μας κληρονομιά και να κατανοήσει το πνεύμα που βρίσκεται πίσω από την Αγια-Σοφιά, τη βυζαντινή εικόνα, τη θεία λειτουργία κ.λπ.
- Βοηθά τους νέους να κατανοήσουν τη σημασία του δικού τους προσωπικού αγώνα για έναν καλύτερο και δικαιότερο κόσμο.

Αν όλα αυτά έχουν έστω και ψιχία αληθείας, τότε πού βρίσκεται το πρόβλημα; Είναι σαφές, ότι δύσκολα μπορούμε να αγνοήσουμε τις αλλαγές στην σύγχρονη ελληνική κοινωνία: την προϊούσα πολυπολιτισμική σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού, τις ιδιαίτερες ευαισθησίες των πολιτών για τα δικαιώματα του ανθρώπου και για τα «προσωπικά δεδομένα», το ευρωπαϊκό κεκτημένο κ.ά. Αναρωτιούνται κάποιοι, σε ποιο βαθμό συμβιβάζεται με την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης η παρουσία στο σχολείο ενός μαθήματος που αναφέρεται, έστω και με τον παιδαγωγικά πιο σύγχρονο τρόπο, πρωτίστως στον χριστιανισμό ή καλύτερα στην Ορθοδοξία. Από την άλλη: Δεν θα έπρεπε ένα μάθημα, το οποίο προσφέρει ή μπορεί να προσφέρει όλα τα παραπάνω, να είναι υποχρεωτικό για όλους τους μαθητές στο ελληνικό σχολείο; Αν αυτά που ανέφερα δεν είναι υποχρεωτικά, τότε τίποτε άλλο δεν έχει νόημα να είναι υποχρεωτικό! Η λογική μας είναι σαφής: Είναι παράλογο, στη σύγχρονη κοινωνία της «επιστροφής των θεών», οι μαθητές να μην παρακολουθούν υποχρεωτικά μάθημα Θρησκευτικών με εμφανές ανθρωπιστικό και μορφωτικό περιεχόμενο.

Στη συνεχιζόμενη συζήτηση στα θέματα αυτά διατυπώνονται ενδιαφέρουσες προτάσεις. Τρία μοντέλα οργάνωσης ενός σύγχρονου θρησκευτικού μαθήματος είναι σήμερα τα κυρίαρχα:

α) Το ομολογιακό μάθημα, όπως εφαρμόζεται π.χ. σε ομοσπονδιακά κρατίδια της Γερμανίας. Οργανώνεται με τη συνεργασία και τη συνευθύνη κράτους και Εκκλησιών ή θρησκευτικών κοινοτήτων, ενώ για όσους δεν παρακολουθούν τέτοιο μάθημα προβλέπεται υποχρεωτικό εναλλακτικό μάθημα.

Είναι γεγονός ότι με ένα τέτοιο μοντέλο λύνονται κάποια προβλήματα και αποτρέπονται οι τριβές, πιστεύω όμως ότι, τελικά, δημιουργούνται και ποικίλες δυσλειτουργίες. Πολύ σωστά τοποθετείται το θέμα αυτό στο Υπόμνημα του Συμβούλου και των δύο Παρέδρων του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (04.09.2008) προς τον Υπουργό Παιδείας: «Με τη διδασκαλία ενός καθαρά ομολογιακού μαθήματος, που θα είναι εκ των πραγμάτων προαιρετικό, ή κάθε θρησκείας σε χωριστή τάξη,

μπορεί να εμφανιστεί στα σχολεία ένα πρωτόγνωρο για την Ελλάδα φαινόμενο, αυτό της θρησκευτικής ομοσπονδοποίησης του σχολείου. Η θρησκευτική ομοσπονδοποίηση του σχολείου μπορεί να οδηγήσει μεσοπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα στην εκχώρηση της ευθύνης του θρησκευτικού μαθήματος από την Πολιτεία στις επιμέρους θρησκευτικές κοινότητες. Θα είναι η χειρότερη εξέλιξη, δεδομένης της μόνιμης ροπής των θρησκειών και των Εκκλησιών προς τον φονταμενταλισμό και την παραδοσιοκρατία. Αν τούτο συσχετιστεί με το δεδομένο ιστορικό γεγονός ότι στα Βαλκάνια και στην νοτιοανατολική Ευρώπη η θρησκεία υπήρξε σχεδόν πάντα παράγων εθνογένεσης, απαιτείται να μελετηθούν σε βάθος οι ποικίλες παράμετροι ενός τέτοιου εγχειρήματος».

Από τη δική μου σκοπιά, επιθυμώ να σημειώσω δύο πράγματα: α) Δεν είναι παιδαγωγικά ορθό οι μαθητές και οι μαθήτριες να χωρίζουν την ώρα που διδάσκονται Θρησκευτικά. β) Ομολογικοποίηση σημαίνει μείωση των ωρών διδασκαλίας του μαθήματος. Προφανώς 10 χρόνια είναι πολλά για τη διδασκαλία μιας θρησκείας! γ) Η στροφή στο ομολογιακό μάθημα αποτελεί μάλλον οπισθοδρόμηση σε σύγκριση με το ελληνικό κεκτημένο στο μάθημα των Θρησκευτικών.

β) Το θρησκευτολογικό μάθημα. Η μετατροπή του μαθήματος των Θρησκευτικών σε θρησκευτολογικό μάθημα, με την έννοια της ουδέτερης περιγραφής ή της αντικειμενικής, συγκρητικής παρουσίασης των θρησκειών, για να λυθούν ποικίλα προβλήματα που σχετίζονται με την αρχή της θρησκευτικής ελευθερίας και του πλουραλισμού, της προϊούσας πολυπολιτισμικής και πολυθρησκευτικής σύνθεσης του μαθητικού πληθυσμού, δεν αποτελεί αναβάθμιση του μαθήματος και, πολύ λιγότερο, δεν είναι λύση, αφού σίγουρα οδηγεί και αυτή στη συρρίκνωση του μαθήματος και στη μείωση των ωρών διδασκαλίας του. Ένα τέτοιο μάθημα θα διδασκόταν ίσως από ένα χρόνο στο Δημοτικό, το Γυμνάσιο και το Λύκειο.

Πέρα από αυτό, το θρησκευτολογικό μάθημα δεν είναι, τελικά, η δέουσα απάντηση στο φαινόμενο της πολυπολιτισμικότητας, την οποία προφανώς ερμηνεύει ως ένα άνευρο πλουραλισμό ταυτοτήτων και ως μια αδιάφορη συνύπαρξη των διαφορετικών. Όπως σημειώνει η Annette Schavan, στο σχολείο δεν βοηθούμε τους νέους προσφέροντας απλώς πληροφορίες για όλες τις θρησκείες, με τον τρόπο με τον οποίο εκτίθενται τα διάφορα αγαθά σε ένα σουπερμάρκετ. «Δεν είναι δυνατόν να δίνουμε στους νέους ανθρώπους απλώς ένα ποτπουρί κοσμοθεωριών, χωρίς να τους παρέχουμε κριτήρια επιλογής και απόφασης»<sup>6</sup>. Τα θρησκευτικά ερωτήματα είναι βαθιές υπαρξιακές αναζητήσεις που συγκλονίζουν την ανθρώπινη ύπαρξη. Είναι, λοιπόν, φυσικό, ακόμη και η πιο αντικειμενική ενημέρωση για τις θρησκείες να μην μπορεί να καλύψει τον βαθύτερο σκοπό του θρησκευτικού μαθήματος. Είναι βέβαιο ότι το θρησκευτολογικό μάθημα δεν προκαλεί τη νοημοσύνη, την κριτική ικανότητα, την ελευθερία και την ευαισθησία των παιδιών αρκετά, δεν τα φέρνει αντιμέτωπα με τα έσχατα ερωτήματα της ανθρώπινης ύπαρξης, δεν αξιοποιεί, δηλαδή, πλήρως τις δυνατότητες που περικλείει το θρησκευτικό μάθημα. Είναι σαν να προσφέρει κανείς σε κάποιον που πεινά, ένα κατάλογο φαγητών και σε αυτόν που διψά, μια περιγραφή των ιδιοτήτων του νερού. Πέρα από αυτό, με μία μινιμαλιστική παρουσίαση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των θρησκειών, για να μη θιγεί ο «διαφορετικός» συμμαθητής, δεν προσεγγίζεται ορθά το φαινόμενο της θρησκευτικής πίστης και οδηγούμαστε σε συγκρητισμούς.

γ) Το λεγόμενο «πολιτιστικό» και «βιβλικό» μάθημα: Συζητείται, ακόμη, η ενδιαφέρουσα πρόταση του μακαριστού καθηγητή Νίκου Ματσούκα<sup>7</sup>, που εκφράστηκε πριν 20 περίπου χρόνια και επαναδιατυπώθηκε το 2001, σύμφωνα με την οποία το μάθημα των Θρησκευτικών πρέπει να παρέχει στη νέα γενιά «τα αγαθά της

ελληνορθόδοξης παράδοσης», όπως τα φιλολογικά μαθήματα προσφέρουν τα «αγαθά του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού», με δεδομένο ότι κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι στη «μία ελληνική παράδοση ανήκουν αυτά τα δύο κλαδιά». Την πρόταση αυτή εξειδικεύει ο Παντελής Καλαϊτζίδης<sup>8</sup>, σε μια προσπάθεια να βρεθεί, μετά το «αναπόφευκτο ιστορικό τέλος του κατηχητικού-ομολογιακού μαθήματος», ένα μάθημα Θρησκευτικών συμβατό με τις αρχές του σύγχρονου σχολείου, αλλά όχι άνευρο θεολογικά. Η λύση είναι η οργάνωση των Θρησκευτικών ως πολιτιστικού μαθήματος, συγκεκριμένα ως μαθήματος ορθόδοξου πολιτισμού, το οποίο, αφού η Ορθοδοξία συνδιαμόρφωσε την ταυτότητά μας, θα πρέπει να διδάσκεται σε όλους τους μαθητές, ανεξαρτήτως θρησκείας και ιδεολογίας, εφόσον αυτοί χρήζουν κοινωνικοποίησης στην σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα.

Τον «αναπροσανατολισμό» του μαθήματος των Θρησκευτικών, ενόψει των σύγχρονων κοινωνικών πολιτικών και πολιτιστικών δεδομένων, με σκοπό τη νομιμοποίηση της παρουσίας του στη σύγχρονη ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πραγματικότητα, θεωρεί αναγκαία ο Σταύρος Ζουμπουλάκης<sup>9</sup>, ο οποίος προτείνει την οργάνωσή του ως «βιβλικού» μαθήματος. «Το μάθημα των Θρησκευτικών, αν θέλει να κατακτήσει μια νόμιμη και σταθερή θέση στα σχολικά προγράμματα, πρέπει να γίνει βιβλικό μάθημα. Αντικείμενο διδασκαλίας να είναι η Βίβλος, Παλαιά και Καινή Διαθήκη»<sup>10</sup>. Έτσι παίρνουμε στα σοβαρά το γεγονός ότι «το σχολείο δεν ήταν ποτέ, και δεν είναι πολύ περισσότερο σήμερα, Εκκλησία»<sup>11</sup>.

Ο Σταύρος Ζουμπουλάκης διευκρινίζει ότι η πρότασή του δεν ταυτίζεται με το μοντέλο του «πολιτιστικού» μαθήματος, αφού στο τελευταίο η διδασκαλία μιας ομολογίας απλώς αντικαθίσταται με τη διδασκαλία ενός «πολιτισμού», του «πολιτισμού της ορθόδοξης Ανατολής»<sup>12</sup>.

Έχω την εντύπωση ότι η πρόταση Ματσούκα – Καλαϊτζίδη και Ζουμπουλάκη έχει βρει απήχηση. Το πολιτισμικό περιεχόμενο της Ορθοδοξίας και η ευρύτητα της βιβλικής σκέψης αξιοποιούνται ήδη παιδευτικά – μορφωτικά στο μάθημα των Θρησκευτικών, χωρίς όμως να γίνεται η σχολική θρησκευτική αγωγή αποκλειστικά μάθημα πολιτισμού ή βιβλικό μάθημα.

### **3. Τι ποιητέον;**

Σε αυτό το πλαίσιο, η δική μου άποψη είναι η εξής: Είναι σαφές ότι το σύγχρονο ανοικτό μάθημα των Θρησκευτικών ενσωματώνει τα θετικά στοιχεία του ομολογιακού, του θρησκευσιολογικού, του πολιτιστικού και του βιβλικού μοντέλου. Το πρόβλημά μας δεν είναι σήμερα η αύξηση της θρησκευσιολογικής ύλης ή η διεύρυνση του πολιτισμικού περιεχομένου του θρησκευτικού μαθήματος. Με κάποια παραπάνω θρησκευσιολογικά κεφάλαια ή με διδασκαλία, για ένα έτος, του μαθήματος με έμφαση στη θρησκευσιολογική θεματική, η σχολική θρησκευτική αγωγή δεν γίνεται Θρησκευσιολογία. Το κεντρικό θέμα είναι εδώ τα «ομολογιακά» χαρακτηριστικά, ό,τι κι αν αυτό σημαίνει, τα οποία αναπόφευκτα μπορεί να επικαλεσθεί κάποιος αντιρρησίας, εφόσον ο κορμός του μαθήματος είναι η Ορθοδοξία, έστω και κάτω από τον τίτλο: «Πολιτισμός της Ορθοδοξίας». Γι' αυτό είναι δύσκολο, να μην προβλεφθεί η δυνατότητα απαλλαγής από το μάθημα για σοβαρούς λόγους θρησκευτικής συνείδησης. Πρόκειται για το πιο περίπλοκο σημείο, γιατί επιχειρήματα σοβαρά έχει και η άλλη πλευρά. Ούτως ή άλλως, σε τέτοια καίρια θέματα το διακύβευμα δεν είναι «όλα ή τίποτα». Η στάση μας εδώ δεν πρέπει να είναι αμυντική. Και η άλλη πλευρά υπερασπίζεται το πιο πολύτιμο αγαθό: την ελευθερία! Οφείλουμε να αποδεχθούμε την πικρή αλήθεια, ότι το μάθημα των Θρησκευτικών θα μπορέσει να καθιερωθεί ως υποχρεωτικό για όλους, μόνον αν μετατραπεί σε θρησκευσιολογικό, και, φυσικά, συρρικνωθεί. Εννοείται ότι αυτό είναι απευκταίο.

Αυτό που μπορεί να γίνει στην υπάρχουσα κατάσταση είναι το εξής: Το μάθημα πρέπει να εμπλουτίζεται συνεχώς, λαμβάνοντας υπόψη τα νέα πολιτιστικά και κοινωνικά δεδομένα, με θρησκευολογική ύλη, με φιλοσοφικές θεωρήσεις στις μεγάλες τάξεις, με αναφορές στη συμβολή της θρησκείας και ιδιαίτερα της Ορθοδοξίας στον πολιτισμό, στον ανθρωπισμό και στην υπόθεση της δικαιοσύνης και της ειρήνης, στην προστασία του περιβάλλοντος. Η σχολική θρησκευτική αγωγή οφείλει να αποτελεί, ως παιδεία ελευθερίας, πρόκληση για τους καλοπροαίρετους ετερόδοξους, ετερόθρησκους ή άθρησκους κηδεμόνες και ώριμους μαθητές να την αποδεχθούν. Οι συζητήσεις που έχω με μάχιμους θεολόγους εκπαιδευτικούς, χωρίς να διαθέτω έγκυρες στατιστικές, είναι ενθαρρυντικές και τιμούν τους συναδέλφους. Όπου τα νέα βιβλία παρουσιάζουν κενά ή δεν ανταποκρίνονται στο πνεύμα της ανοικτοσύνης, οι δάσκαλοι και οι θεολόγοι καθηγητές οφείλουν να βάζουν τη δική τους σφραγίδα.

Τα πιο μεγάλα προβλήματα αντιμετωπίζει σήμερα το μάθημα των Θρησκευτικών στο Δημοτικό Σχολείο. Γνωρίζετε, ότι οι χιλιάδες νέων δασκάλων, αποφοίτων των Π.Τ.Δ.Ε., οι οποίοι αναλαμβάνουν τη σχολική θρησκευτική αγωγή των παιδιών μας, έχουν έλθει, στα πλαίσια των πανεπιστημιακών τους σπουδών, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, σε επιδερμική επαφή ή ακόμη χειρότερα, δεν έχουν ασχοληθεί καν με τον θεολογικό γνωστικό χώρο και τη Διδακτική των Θρησκευτικών, ένα αντικείμενο πολύπλοκο και με πολλές ιδιαιτερότητες, η αντιμετώπιση των οποίων προϋποθέτει την άρτια θεωρητική και πρακτική θρησκευοπαιδαγωγική κατάρτιση του εκπαιδευτικού<sup>13</sup>.

Για το μάθημα των Θρησκευτικών οφείλει, όμως, να ισχύει ό,τι είναι λογικό να ισχύει και για τη διδασκαλία των άλλων μαθημάτων στο Δημοτικό Σχολείο: Να μην κληθεί, μελλοντικά, κανείς εκπαιδευτικός να διδάξει ένα αντικείμενο, το οποίο να μην περιλαμβάνεται στο Πρόγραμμα Σπουδών των Π.Τ.Δ.Ε., το οποίο είναι λογικό να οργανώνεται με αναφορά στις ανάγκες του Δημοτικού Σχολείου. Ενώ, όμως, για ορισμένα μαθήματα ή ειδικές επιστήμες υπάρχει, σε μερικά Π.Τ.Δ.Ε., στρατιά διδασκόντων, για το θρησκευοπαιδαγωγικό μάθημα όχι μόνον δεν υπάρχει ούτε ένα μέλος ΔΕΠ, αλλά ούτε φαίνεται, στον προγραμματισμό θέσεων, να επιδεικνύεται ενδιαφέρον για κάλυψη αυτού του κενού.

Εφόσον, λοιπόν, η μεγάλη πλειοψηφία των νέων δασκάλων δεν έχει πανεπιστημιακή θεολογική και θρησκευοπαιδαγωγική κατάρτιση, είναι φυσικό και γι' αυτόν τον σημαντικό λόγο, να μην υπάρχει σε αυτούς ενδιαφέρον για τη σωστή οργάνωση του μαθήματος των Θρησκευτικών. Έτσι υποβαθμίζεται και γίνεται πάρεργο, ενάντια στο Σύνταγμα, στους Νόμους και στα Αναλυτικά Προγράμματα, ενάντια στον όρκο, στην επαγγελματική δέσμευση και στον παιδαγωγικό ρόλο του δασκάλου, ένα σημαντικό μάθημα.

Στα Δημοτικά μας, λοιπόν, πρέπει να γίνουν πολλά και εκεί είναι ανάγκη να παρέμβει το ΥΠ.Ε.Π.Θ. δυναμικά. Η μόνη λύση εδώ είναι ο διορισμός θεολόγων δασκάλων ειδικότητας. Εκτός κι αν δεν είναι το μάθημα των Θρησκευτικών για το Υπουργείο τόσο σημαντικό για τα παιδιά μας όσο η Ξένη Γλώσσα, η Μουσική, τα Καλλιτεχνικά, η Γυμναστική και η Πληροφορική!

### **Επίλογος**

Η σχολική θρησκευτική αγωγή αποτελεί για το εκπαιδευτικό μας σύστημα κατάκτηση, την οποία είμαστε υποχρεωμένοι να οργανώνουμε με βάση τα νέα παιδαγωγικά δεδομένα και τις απαιτήσεις του σύγχρονου σχολείου, να προβάλλουμε την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της ως χώρου διάσωσης του «πολιτισμού του προσώπου», να αναδεικνύουμε τις πολλαπλές παιδευτικές της λειτουργίες, την υπαρξιακή, μορφωτική, κοινωνική, πολιτιστική της διάσταση, τη συμβολή της στη διαμόρφωση

της ταυτότητας της νέας γενιάς μέσα στον πλουραλιστικό κόσμο μας κ.ά. Χωρίς να υπάρχει ανάγκη, προς το παρόν, να αλλάξει το σχετικό θεσμικό πλαίσιο, το ζητούμενο είναι σήμερα η ενίσχυση της παρουσίας του μαθήματος των Θρησκευτικών στο σύγχρονο σχολείο. Είναι προφανές ότι στην Ελλάδα η σχολική θρησκευτική αγωγή πρέπει να ανταποκρίνεται και να αντανάκλα τη θρησκευτική σύνθεση του ελληνικού λαού. Αυτό δεν θίγει και δεν μπορεί να θίγει τη θρησκευτική ελευθερία των μη ορθοδόξων, η προάσπιση της οποίας είναι κατοχυρωμένη συνταγματικά.

Η μελέτη της Ορθόδοξης παράδοσης αποκαλύπτει σε όλους τους καλόπιστους ανθρώπους έναν αδαπάνητο θησαυρό, μια ανεξάντλητη πηγή κεντρικών αληθειών για τον άνθρωπο και την ελευθερία του. Μας ανοίγει τα μάτια να δούμε την ομορφιά και το βάθος των όντων, και παράλληλα μας κινητοποιεί να αντιστεκόμαστε στη χρησιμοθηρία, στον ακόρεστο ηδονισμό, στην ιδέα μιας αποκλειστικά τεχνικής προόδου, στην εκμετάλλευση της φύσης και της ανθρώπινης φύσης. Η Ορθοδοξία απηχεί αναζητήσεις μιας μοναδικής ποιότητας ζωής και πνευματικότητας, οι οποίες, σε μια εποχή μεγάλων ανθρωπολογικών και ηθικών διλημμάτων, όπως η δική μας, έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα. Ίσως ένα σωστά οργανωμένο μάθημα των Θρησκευτικών στα σχολεία της χώρας μας να μην ήταν ποτέ τόσο απαραίτητο όσο στις μέρες μας.

Για να επιτευχθεί η αναβάθμιση της σχολικής θρησκευτικής αγωγής είναι απαραίτητη η συμβολή της Παιδαγωγικής Επιστήμης, η οποία έχει σημειώσει σημαντικές προόδους στο θέμα της οργάνωσης του σχολείου και των μέσων διδασκαλίας και στην οποία τώρα ανοίγονται νέες δυνατότητες με την είσοδο των νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση. Όμως, μέχρι σήμερα, η στάση της Παιδαγωγικής απέναντι στο μάθημα των Θρησκευτικών χαρακτηρίζεται από επιφυλακτικότητα και από ιδεολογικές προκαταλήψεις. Είναι σαφές ότι, χωρίς τη στήριξη της Παιδαγωγικής, η από τη φύση της πολύπλοκη σχολική θρησκευτική αγωγή θα αντιμετωπίζει και στο μέλλον ακόμη περισσότερα προβλήματα.

Η σχολική θρησκευτική αγωγή δεν ωφελήθηκε ιδιαίτερα από τη σύγχρονη «επιστροφή των θεών», η οποία φαίνεται ότι σταμάτησε μπροστά στις κλειστές πύλες των σχολείων. Καταλαβαίνετε ότι δεν είναι δυνατόν, στο αμφιθέατρο αυτό, να λύσουμε τα προβλήματα του μαθήματος των Θρησκευτικών, στον πολλαπλασιασμό των οποίων συνέβαλε το Υ.Π.Ε.Π.Θ. με τις πρόσφατες εγκυκλίους του. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι επιτρέπεται να εφησυχάζουμε, ελπίζοντας ότι, όπως στην περίπτωση του πολιτικού γάμου, ελάχιστοι ορθόδοξοι Έλληνες –γονείς και μαθητές– θα επιλέξουν την απαλλαγή από το μάθημα των Θρησκευτικών. Οι «καθαρές λύσεις» δεν είναι δυνατόν να ευδοκιμήσουν, αφού ο γόρδιος δεσμός της παιδείας δεν λύνεται με το σπαθί του Μεγαλέξανδρου. Λύσεις υπάρχουν, είναι όμως πάντοτε γεμάτες εντάσεις, πάντοτε πρόσκαιρες, έστω και αν κάποιες από αυτές είναι μακροβιότερες.

Είναι βέβαιο ότι στο δύσκολο έργο της παιδείας ή εξανθρωπισμού μας, θα είναι και στο μέλλον πολύτιμη η συμβολή της ορθής σχολικής θρησκευτικής αγωγής και θα παραμείνει σημαντικό και απαιτητικό το έργο του θεολόγου στο σχολείο. Η θρησκευτική αγωγή αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, το πιο δύσκολο κομμάτι της αγωγής και το μάθημα των Θρησκευτικών θέτει τις μεγαλύτερες απαιτήσεις τόσο στον διδάσκοντα όσο και στον μαθητή<sup>14</sup>. Οι θεολόγοι εκπαιδευτικοί πρέπει να αγωνιστούμε για τη διάσωση των διαχρονικών, ανθρωποποιητικών στοιχείων του παιδαγωγικού μας έργου, της «σωκρατικής σταθεράς» στο λειτούργημά μας. Να αναπτύξουμε ανοιχτοσύνη, θεολογική και παιδαγωγική φαντασία, για να προσεγγίσουμε τον σύγχρονο μαθητή και τις ευαισθησίες του. Να μεριμνούμε με περισσή φροντίδα, ώστε τα Θρησκευτικά να έχουν τα χαρακτηριστικά μιας σύγχρονης παιδευτικής διαδικασίας. Το μάθημα των Θρησκευτικών πρέπει και



μπορεί να πλαταίνει τις καρδιές και να ανοίγει τους ορίζοντες και όχι να κλείνει τον καθένα μας στην ακοινώνητη ιδιαιτερότητά του. Σε κάθε περίπτωση, το θέμα της σχολικής θρησκευτικής αγωγής είναι πολυδιάστατο και απαιτεί από όλους μας σοβαρή αντιμετώπιση, σαφώς σοβαρότερη από την καλοκαιρινή παρέμβαση του ΥΠ.Ε.Π.Θ.

#### **ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ**

1. A. Schavan, «Wozu brauchen wir noch einen Religionsunterricht?», Lebendige Katechese (Νοέμβριος 2002), τεύχος 2, 65-67, 65-66.
2. Βλ. W. Huber, «So wichtig wie Mathematik. Warum wir an den öffentlichen Schulen einen konfessionellen Religionsunterricht brauchen», Zeitzeichen 2 (Οκτώβριος 2002), 44-47.
3. Γ. Γιατρομανωλάκης, «Δηλώσεις και μετάνοιες», Το Βήμα, 10.08.2008.
4. Χ. Γιανναράς, «Να καταργηθεί το μάθημα των Θρησκευτικών», Η Καθημερινή, 07.09.2008.
5. Ο. Γριζοπούλου / Π. Καζάρη, «Τα Θρησκευτικά πέρα από τον κατηχητισμό», Η Καθημερινή, 28.09.2008.
6. A. Schavan, «Wozu brauchen wir noch einen Religionsunterricht?», 67.
7. Ν. Ματσούκας, «Μια άλλη διάσταση του θρησκευτικού μαθήματος», Καθ' οδόν, (Δεκέμβριος 2001), 17, 15-20, 17.
8. Π. Καλαϊτζίδης, «Τα Θρησκευτικά ως πολιτιστικό μάθημα», Σύναξη (Απρίλιος – Ιούνιος 2000), τεύχος 74, 69-83, 69.
9. Σ. Ζουμπούλακης, «Τα Θρησκευτικά ως βιβλικό μάθημα», Νέα Εστία (Δεκέμβριος 2000), τεύχος 1729, 1020-1026.
10. Ο.π., 1022.
11. Ο.π., 1023.
12. Ο.π., 1025.
13. Βλ. Κ. Δεληκωσταντής, «Το μάθημα των Θρησκευτικών στο Δημοτικό Σχολείο μεταξύ Παιδαγωγικής και Θεολογίας», Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ΜΑ' (2006) 185-194.
14. Βλ. Κ. Δεληκωσταντής, «Η σχολική θρησκευτική αγωγή σήμερα. Παιδευτικές λειτουργίες, δυσκολίες, προοπτικές», Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Μ' (2005) 263-272.